

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf.

Május—Június

3-ik füzet.

Vallás és cultus.

Hogy az ember vallásos lény; hogy a vallás alapja úgy benne van a szivben, mint a gondolat az agyban; hogy a vallás nem mesterségesen készült virág, hanem a lélek legtermészetesebb hajtása: olyan igazság ez, a mely már ma bizonyításra alig szorul. E tekintetben hivatkozhatnánk a műveltség legalsó fokán, az úgynevezett „természeti állapotban“ élő népekre, a melyek között a vallásos érzelem egy vagy más alakban megnyilatkozik. De ezt még nem használjuk föl igazságunk bizonyítására. Az ember igazi típusát nem a fél vad népek között, hanem a culturtársadalomban és országokban keressük. A lelki életnek sok olyan megnyilatkozása van a műveltség felső fokán, a mi hiányzik az ember fél vad állapotában. Ne találunk bár a természeti népeknél semmi vallást: úgy sem mondanánk le az ember vallásos természetét illető hitünkről. Nem, mert itt vannak a cultur népek. Szemeink előtt él az a társadalom, a mely az ész, sziv és lélek drága kincseit hozta felszínre. Látjuk a műveltségnek gazdag országát, melyben a multnak élete, tudása és tapasztalata van fölhalmozódva. Napnap után tanui vagyunk, hogy a lázasan előre törő emberiség gondolata, figyelme és érdeklődése milyen sok irányban van lefoglalva. Tanui vagyunk annak, hogy mennyi mindenféle újabb jelszó, szellemi és erkölesi irány tűnik fel az egymás után haladó korokban. És mégis mit tapasztalunk? Azt, hogy a felvilágosodás fénye a vallásra homályt nem borithat, hogy a felszínre jutó újabb és újabb jelszavak az emberek figyelmét és érdeklődését a vallástól elterelni nem tudják; hogy az új kor gyermeke lázas sietségében is keres és talál időt, hogy titkon avagy nyilvánosan a vallásnak éljen, hogy a vallás nyomon kíséri az embert a tudomány, művészet, szóval a cultura fénylő csarnokaiba is. Itt, e megszentelt magaslaton, a lelki kincsek

gazdagságától ragyogó emez országban, itt keressük mi az embert.

Ha látjuk, hogy az ember, a ki birja a tudásnak minden elsajátítható kincsét s mégis azt kevésnek tartja a boldogságra; ha látjuk, hogy a legelszántabb küzdés és leghivebb munka után is a lélek Istenhez sóhajt s utána szomjuhozik: akkor minden kétséget kizárólag igazolva látjuk azt a hitünket, hogy az ember vallásos lény. Az igaz, hogy ma nincsenek Pál apostolok, Zwinglik, Lutherék és Dávid Ferenczek. De hát ezek az emberiségnek mértföld mutatói, irányjelzői csupán. Nagy időközökben születnek ilyenek. Azonban mihelyt eljön az „időnek teljessége“; mihelyt szüksége lesz az emberiségnek egy újabb szabadítóra: az örök gondviselés az új Messiást is azonnal elküldi. Ma ha nincsenek is Mesterek, de vannak tanítványok, a kik keresik az igazságot s az öröklött lelki javakat az emberiség közkincsévé tenni igyekeznek. És a míg az ember keresi az Istent; míg a lélek ezt a világot mindenféle gazdagságával kevésnek itéli a boldogságra: addig mindig hisszük és hirdetjük, hogy az ember vallásos lény.

A vallással karöltve, ugyanannyi változatban és alakzatban jelenik meg a történelem folyamán a cultus. Vallási cultus alatt nem csupán magát az istentiszteletet kell értenünk, hanem általában mindazokat a cselekményeket és symbolumokat, a melyek által a lélek vallásos hitét és érzületét kifejezésre juttatta. A cultus szó tulajdonképpen ápolást, tiszteletet jelent. Jelentése mintegy kifejezi a czélt, a melyet szolgálnia kell, a mi nem egyéb, mint a hit ápolása, az Isten iránti tisztelet fokozása, a vallásos és erkölcsös élet ébresztése. De ez igazi czéltől eltérőleg sokszor más érdekeket szolgált a cultus úgy, hogy éppen ellenkező eredményt szült vagyis rontotta a hitet és az erkölcsös életet. Mennél fejletlenebb valamely vallás, annál számosabbak a cultus formái. Sőt a kezdetleges vallások a cultus formák gyakorlatában merülnek ki s erejük azon túl alig terjed. Ma szinte csodálkoznunk kell azon, hogy az ember a vallási cultusnak koronként milyen különleges formáit találta ki és gyakorolta.

A vallás legkezdetlegesebb alakzataiban az ember az isteneket, mint ellenséges hatalmakat képzelte s ezért a cultusformákkal arra törekedett, hogy titkos hatású eszközökkel azok-

nak a kedvét megnyerje, őket hatalmába kerítse vagy éppen kijátszodja. A milyen mértékben fejlődött a vallás, olyan arányban tisztultak a cultus-fogalmak is. A shamanismus szerint a shamanok bizonyos titkos cselekmények és eszközök alkalmazása által kormányozzák a felsőbb hatalom akaratát. Az észak-amerikai vörösbőrű indiánoknál a „nagy szellem“ a hit tárgya, kinek lakását a napban képzelik. Tiszteletére mindig ég a szent tűz s a cultusnak egyik része a pipázás, melynek füstjét kellemesen élvezi a nagy szellem, ki az élet Ura. Sokkal nehezebb vallásos gyakorlatokat kíván a brahmanismus. Elmerülni a Brahmbaba: ez az élet egyetlen czélja. E czél elérése a test kinzása, az érzés és gondolat megölése által lehetséges. Ezért voltak fakirok, a kik forró vajat ittak, szegekkel kirakott csizmákban jártak, magukat tüzes vassal süttették stb. A vallási fanatismus annyira ragadta, hogy ezrenként keresték halálukat a Ganges szent habjai között. Sőt „számos fanatikus titkos társulatok voltak és vannak jelenleg is, melyek a Siva isten, vagy a Kali, vagy a Bhavani istennő tiszteletére egész rendszeres gyilkolást folytatnak részint honfiaik, részint az idegenek között.“ A buddhismus eredeti alakjában a személyes isten fogalmát nélkülözte. Azonban bizonyoságul annak, hogy a lélek a legszebb erkölcsi elvek és tanítások mellett nem élhet Isten nélkül: későbbi kifejlődésében maga Buddha lett a hit és vallásos tisztelet tárgya. Egy fényes czeremóniákkal teljes cultus fejlődött ki körülötte, a mely sok tekintetben hasonlít a mai kath. szertartásokhoz. De ott is a cultusnak az volt a czélja, hogy a gondolat, öntudat és érzés megsemmisítésével, a Nirvánába juttassa az embert. Ezért pld. az ima érthetetlen szólásokból állott, a melyeknek minél gyakoribb és minél hosszabb ideig, minden értelem nélkül való ismételtetése által hitték a czélt: az értelem teljes elbutítását elérhetni. Ebből fejlett ki az a cultus-gyakorlat, mely a buddhistáknál valódi gépekre, imádkozó kerekre bizza az imát. A görögöknél a cultus főbb cselekményei az áldozat és ima voltak. Az áldozattal, míg egyfelől az istenek tetszését akarták kiérdemelni, másfelől azt hitték róla, hogy az isteneknek arra valódi szükségük van s abból az istenek is lakomákat rendeznek. Az ima az áldozat után következett. Felfogásuk szerint az imának meghallgatása az isteneknek mintegy kötelességük, miután már az áldozati

ajándékot elfogadták. Az imádkozó az ima kérő részében erre „jogigényét“ fejezi ki. Ezeken kívül a görög cultusnak lényeges részei lettek az úgynevezett mysteriumok, a melyekkel a halhatatlanság hitét ápolták s az annak megfelelő erényes életet fejlesztették.

Izrael vallásában sokat tisztult az isteneszme, eljutván a monotheismus magaslatáig. A fejlettebb vallási fogalmaknak megfelelően tisztultak a cultus-fogalmak is. Itt az istentisztelet központja az áldozat. Van égő, hála és engesztelő áldozat. Az áldozat részint az Istenért, részint az emberért történik. Az Isten iránti hódolatnak, hálának és bűnbánatnak kifejezése egyfelől; de másfelől a haragvó és boszúálló Ur kiengesztelésére is szolgál. Az áldozatot csak a jeruzsálemi templomban fogadta a Jahve, a melyet bizonyos külső formák megtartása mellett mutattak be. E fő istentisztelet mellett volt az úgynevezett zsinagógai istentisztelet, a mely imából, hit, vallás és törvény olvasásából állott, melynek czélja a nép oktatása és nevelése volt. Később a farizeusok korában a törvénytisztelet elnyomta az istentiszteletet. A vallás lényege a külsőségekbe helyeztetett. A formalismus bilincsekbe verte a lelket, a szellemet. A vallási cultus önczéllá és érdemszerző cselekedetté lett, mely elébe tétetett a hitnek, a kegyes és vallásos életnek. Ilyen állapotban találta Jézus a vallást és cultust.

Az Idvezítő nem volt ellensége a nyilvános istentiszteletnek. Ámbár az uralkodó formalizmussal szemben határozottan kijelentette, hogy az Isten lélek s ezért lélekben és igazságban imádandó; bár a farizeusok diésekvő imájával ellentétben előnyt adott a titkos imádkozásnak, mégis ő maga elment úgy a templomba, mint a zsinagógákba. Ez ismét nem azt teszi, mintha ő az akkori cultus-formákat elfogadta és helyeselte volna. A mint betért a bűnösökhöz, hogy őket megjobbitsa: úgy elment a templomba, hogy a saját reformáló gondolatait oda vigye. Kiüzte azokat onnan, a kik áldozati állatokkal kufárkodtak s azt mondta: „Az én Atyám háza imádságnak háza“. Elment a zsinagógákba is. Nem azért, hogy az ott uralkodó formalismusnak hódoljon, hanem azért, hogy ott oktasson, neveljen, hitet ápoljon s világosságot terjeszzen.

Az első keresztyények istentiszteleteikben a zsinagógák mintájára rendezkedtek be. Istentiszteletük imából, biblia olva-

sásból és tanításból állott. Ehez járult, mint tisztán keresztényi elem, a Jézus halála emlékezetére a „kenyérnek megszegése“, vagy eucharistia. Az urvacsora mellett, mint egyik fő cultuscselekményt gyakorolták a keresztséget, a melyet kézfeltétellel hajtottak végre azokon, a kik megtérésüknek jelét adták. A feltámadás emléke ünneppé avatta a pascha ünnep helyett a husvétot s a hét napjai közül a vasárnapot. Azonban már a harmadik száz év elején többféle pogány elem található a keresztulusban. Különösen feltűnő az a törekvés, hogy a vallásos cselekmények bizonyos mystikus homályba burkoltassanak. Ez jelzi a hierarchiai érdek munkáját. Ez az érdek lassanként a szertartások számát megszorította, azokat az isteni kegyelem eszközévé tette, kezelésüket kizárólag a papságra bizta s különösen az eucharistiát áldozattá avatta. Előállott a mise, a mely egyfelől külső fényével, de másfelől belső tartalmával és üdv munkáló erejével a tanítást kiszorította a keresztény templomokból.

Részint a pogányok példájára, részint a kegyelet érzetétől vezéreltetve, a keresztények már korán kezdték ünnepelni a kiváló halottak s különösen a martyrok emlékét. Csontjaikat ereklyéknek tekintették s sirjaik körül áhitattal gyülekeztek. Ebből fejlődött a szentek, képek és ereklyék tisztelete, mely a kath. kultusznak igen lényeges része s annak egészére a maga bélyegét rányomta.

Ilyen alapon a száz évek folyamán lassú, de biztos kezekkel vezetve, felépült a katolikus cultusnak merészen boltivezett, hatalmas temploma. A fő oszlop, melyen az egész mű áll: a mise. Mint megannyi pillér úgy sorakozik körben a hét szentség. Kiegészítik ezeket a különböző imák, körmenetek, búcsujárások és szentgyakorlatok. Az egész művet betetőzi a szentek cultusza és a Mária ünnepek. Mindezek a legszorosabb egységben vannak egyik a másikkal. Hogy a büszke épület belső ékessége se hiányozzék: ott vannak az oltár, a szent képek, szobrok és ereklyék. Az egész művön a középkornak különleges izlése ömlik el.

Ha e nagy művészettel összeállított alkotmány egyes alkatrészeit közelebbről vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy itt egybe van állítva mind az a sok anyag, a mit az emberiség vallásos szelleme idők folytán létrehozhatott. A papi áldásnak titokzatos

ereje a shamanok varázsló eszközeit juttatja eszünkbe. Az égő gyertyákban mintha a tűzimádók örök tűzét látnók. A fakirok utódjai nemesített kiadásban a remeték és szerzetesek. A buddhisták gépies imája a rózsafüzér imádságokban mintha megismétlődnék. A zsidó-féle áldozati eszme a miseáldozatban ölt új alakot. Végül az egészen előmlő homály és titokzatosság a pogány mysteriumokat juttatja eszünkbe. Mindez a különböző elem és alkatrész a kereszténység tetszetős zománczával van bevonva. Ez eszközli, hogy itt minden egy nagy egységbe olvad s egy közös czélt látszik szolgálni.

El kell ismernünk, hogy e ragyogó és gazdag cultus a művészetekre — akár a festői, szobrász vagy zenei művészetet tekintsük — nagy hatással volt. Ebből a szempontból vizsgálva minden igényt, még tulságosan is kielégít. De a mi itt előnye, vallási szempontból éppen hátrányává lett. Annyira a művészi érdek szolgálatába adta magát, hogy e mellett igazi czéljáról: a vallás szolgálatáról megfeledkezett. Sőt, amikor a cultus cselekményeket, mint érdemszerző tényeket tüntette fel s melyek által Istennek bizonyos szolgálatot teszünk: akkor rontotta a vallásosságot és aláásta az erkölcsiséget. Az „opus operatum“ fogalma által pedig a legesillogóbb egyházi szertartás is élettelen bálványnyá változott, mely utját vágta a lélek lendületének.

Milyen könnyűek is a vallás, a megtérés és bűnbánat útjai katolikus felfogás szerint. Milyen kevés fáradsággal szerzhető érdem Isten előtt! Mi haszna van pld. a misének? A mint egy kitünően szerkesztett hittan mondja: „A szentmise-áldozat a keresztáldozat érdemeiben dus mértékben részesít minket; különösen megnyerhetjük benne bűneink bocsánatát, imáink biztos meghallgatását, ideiglenes áldást és örök jutalmat.“¹ Kell-e ennél több jó egy embernek? És ennyi áldásért egyéb nem kívántatik a katolikus hívőtől, mint hogy elmenjen a templomba s ott néhány szóból álló bűnvalló ima elmormolása után, várja és fogadja a pap áldását. Mig a protestáns embernek milyen sok munka, testi és lelki törődés s egy egész élet kitartó és hiv küzdelme biztosíthatja ugyanazon jókat. Ha e mellett elgondoljuk, hogy a kath. hívő a szentek felesleges

¹ Spirago F. Kath. Katekizmus. III. k. 26. l.

érdemeiből is részesülhet, hogy az creklyék minő esoda hatásal bírhatnak az emberre minden törődés és fáradság nélkül is: el kell ismernünk, hogy a katolikus cultus a vallásos és erkölcsös életet nem gyámolítja, hanem sokszor a bűnt és erkölcselenséget fedezi.

Mindezek után a legkevésbé sem csodálkozhatunk azon, hogy a reformátorok olyan éles hangon keltek ki a kereszténység céljával, szellemével és irányzatával merőben ellenkező eme cultus ellen, a melylyel meghamisították a szentírást, megcsalják Istent és az embereket. Luther pld. így ír róla: „A mise-áldozat bizonynyal az ördögnek munkája, a mi által a világot tévelygésbe ejtette és megcsalta. Ebből ki-ki megértheti, hogy azok semmi keresztény dolgot nem mivelnek és hogy ők a misét csupán csak a maguk kapzsiságára és dicsőségére, a Krisztus szent testamentuma szégyenére és gyalázatjára találták és koholták ki. Éppen ezért semmit sem kell annyira kerülnünk és megvetnünk, mint azokat a szép, ragyogó papi lárvákat, miséket, istentiszteletet, hitet, papságot. És sokkal jobb volna hóhérnak és gyilkosnak lenni, mint papnak avagy barát-nak.“¹ Ugyanilyen hangon beszél a sacramentumokkal való visszaélésekről is. Ugy neki, mint reformátor társainak fő igyekezete oda irányult, hogy a látszat, a külső fény és csillogás helyett a lélek igaz áhitatát, az érdemszerző cultus cselekmények helyébe az egyedül üdvözítő hitet vigyék be a templomokba. Így a gyülekezeti istentiszteletben a Krisztus és az apostolok példája nyomán a tanításra, az evangelium hirdetésére fektették a fősúlyt. Mert hisz „a hit hallásból vagyon.“ Azért a gyülekezet soha se jöjjön úgy össze, hogy ott az evangelium ne prédikáltassék. Ez az ő jelszavuk. Zwingli és Kálvin még tovább mentek, mint Luther, a mennyiben minden olyan dolgot, a mi a figyelmet leköthetné s a lelket Isten igéjétől elvonhatná, a cultusból eltávolítottak. Így született a protestáns cultus, a mely az énekből, imából és tanításból álló istentisztelet mellett csupán a keresztiséget és urvacsorát tartotta meg. Ezen az oldalon ismét egy másik szélsőség veszélye fenyegeti a vallási cultust, t. i. a ridegség, egyformaság és szárazság. Sőt akadnak olyanok is, a kik tulzásukban minden cultus gyakorlatot feleslegesnek nyilvánítanak.

¹ Luther M. művei III. k. 64. l.

Mi sem mondjuk, hogy a vallás és cultus egyet jelent. Azt sem állítjuk, hogy a cultus cselekmények a vallásos hitnek csalhatatlan megnyilatkozásai. Mi igen jól tudjuk, hogy Jakab apostol szerint az árvák segítése s az özvegyek látogatása a legszebb istentisztelet. De azt mégis állítjuk és hirdetjük, hogy a protestáns cultus lényeges feltétele és eszköze lehet a valóságosságnak. Hogy a legközönségesebb hasonlattal éljünk, a mint bizonyos, hogy a föld kellő művelés nélkül terméketlen marad, vagy legfönnebb töviset és kórót terem: úgy a lélek magára hagyatva elvesziti vallásos természetét s a hit virágai és gyümölcsei helyett a vallástalanság és bűnös indulatok dudvái kapnak lábra benne. A mi a művelés a földnek; az erő és napsugár a növénynek; a táplálék a testi szervezetnek: az kell hogy a cultus legyen a vallásosságra nézve.

Ha már most a katolikus és protestáns cultus által elért *eredményre* nézve teszünk összehasonlítást: a látszat ez utóbbi ellen bizonyít. Mit tapasztalunk ugyanis a két egyház tagjai között a cultus cselekmények gyakorlását illetőleg? Azt, hogy míg a katolikus templomok telve vannak áhitatoskodó hivekkel; hogy míg a gyóntató székeknek mindig van egy-egy vendége: addig a protestáns ige a legtöbbször gyér számu hallgatóság előtt hangzik el. Ebből a látszataból rendesen azt szokták következtetni: „Bármilyen keresztényellenes legyen a kath cultus, mégis csak vonza az magához az embereket. Óriási erő rejlik benne, a mely a letűnt száz évekkel nem hogy gyöngülne, hanem még növekedik. Mégis csak a katolikus vallás az igaz vallás, mert ime hiveit maga körül tudja csoportosítani, azokat a régi kegyes és áhitatos életben meg tudja őrizni.“ Ennek a következtetésnek egy nagy hibája van, az t. i., hogy tisztán a látszatra van alapítva. Ezért némely nagy tévedés foglaltatik benne.

Először is hibája az, hogy nem veszi tekintetbe a két egyház tényleges hivei között levő számbeli nagy különbséget. Ha azokat is számításba vennők, a kik mind a két oldalon egyáltalában *nem* gyakorolják a cultus cselekményeket, vajjon az így elért eredmény nem változtatná-e meg ítéletünk alapját?

Ha pedig e tekintetben is a catholicismus javára billenne a mérleg: vizsgáljuk meg a statistikát, a mi már a mellett bizonyít, hogy a nyilvános bűnösök között is többségben van-

nak azok, a kik gyónással, miseáldozattal olyan könnyen megnyugtathatják lelkiismeretük földult nyugalmát. Az ilyeneket pedig nem a vallásos érzés, hanem a lelki kényszer indítja a cultusgyakorlatra.

Mielőtt ítéletünket megalkotnók, azt is gondoljuk meg, hogy nem mind igaz és őszinte szívből származik s nem az egyházhoz és valláshoz való ragaszkodásnak a jele a cultusnak gyakorlása. E tekintetben a protestáns egyházakban is bizonyos százalékot engedhetünk; de itt még sincs úgy kitéve a lélek a csábítás veszélyeinek, mint a katolikus egyházban. Így közelebbről olvastunk egy kegyeskedő női typusról, a mi az életben igen gyakran érvényesül. Olaszország egyik városának templomában a ma divatban levő szent Antal szobra előtt nap-nap után teljes elmerülésben és a legkegyesebb áhítatoskodásban látnak egy nőt az oda járó hivek. A vallásosságnak és buzgolkodásnak e folyton imádkozó alakja általános föltűnést kelt. Végre nyilvánosságra jön, hogy a szent szobor előtt való folytonos térdeplésnek czélja van, a mi nem egyéb, mint a jóságos szent megnyerése abból a czélből, hogy lenne közbenjáró, hogy a viruló ifju hajadon pártáját letehesse. És csodák csodája, pár havi áhítatoskodás után a szépséges leányszón egy derék ifju szeme akad meg, a kinek egyetlen hibája az, hogy nem r. katolikus. A két szív mégis összedobban. Készek egymáséi lenni. De egy nagy akadály van: a vallás. A vőlegény szülői családjuknak vallását nem akarják egy mással elegyíteni. A házasságba csak úgy egyeznek bele, ha szent Antal buzgó leánya vallását megváltoztatja. És az, a ki boldogságáért két hónapon keresztül egy szobor előtt tudott térdepelni, hogy ne tudta volna ugyanazon czélből a katolikus egyházat is elhagyni? És a két ifju egyesült. Ime ilyen csalódásba ejthet a katolikus cultus buzgó gyakorlása, a mely igen alkalmas arra, hogy az emberek önző czélok eszközévé tegyék.

Végül még egy nagy tévedésben vannak azok, a kik a catholicismus erejét a cultusból szokták megítélni. Nem gondolnak arra, hogy a catholicismus az érzékiség, a protestantismus pedig a szellem vallása. Ezért nem veszik tekintetbe a kettő közötti *elvi* különbséget a cultust illetőleg. Katolikus felfogás szerint ugyanis a cultus maga a vallás; míg a protestánsok szerint annak csak ápolója és eszköze. Ama nézet

szerint vallás és egyház csak ott van, a hol misét hallgatnak, gyónnak, bérmálnak, keresztelkednek, az utolsó kenetben részesülnek, a szenteket, azok képeit és ereklyéit tiszteletben tartják. A hol ezek megszűnnek, ott nincs többé vallás és egyház. A kik egy vagy más tekintetből ezeket szándékosan nem gyakorolják; a kiknek akár a mise, akár a gyónás ellen elvi kifogásaik vannak: azok csak külsőleg emelik a katolikus hivek számát; de valójában a reformatio egyházához, a protestantismus lelki egyesületéhez tartoznak.

Mindezeket az igazság és a helyes ítélet-alkotás szempontjából el kellett mondanunk. Azonban ez nem azt teszi, hogy mi önmagunkkal teljesen meg volnánk elégedve, hogy nekünk már most a cultus terén semmi tenni valónk nincsen. Sőt ellenkezőleg. Bármilyen szellemi vallás legyen a protestantismus, különösen pedig az unitarismus: a cultus formákat mégsem nélkülözheti, a minthogy nem is volt soha történelmi vallás ezek nélkül. Betölti-e mai vallási cultusunk hivatását? Bir-e azzal a vonzó erővel, hogy azt hiveink a szokás és kötelességtől eltekintve, önkényt, igazi gyönyörrel és élvezettel gyakorolják? Olyan-e az Isten igéje, mely templomainkban hangzik, hogy az üdítőleg hasson a lélekre, frissítőleg és termékenyítőleg a vallásos kedélyre, mint a jótékony eső a szomjas földre? Énekeink emelik-e a lelket? Templomaink belső berendezésükkel és tisztaságukkal kielégítik-e igényeinket? Mindezekre a kérdésekre általános igennel nem felelhetünk. Milyen nagy és széles mezője nyílik itt a tennivalóknak! Mi, vallásunk szellemével ellenkezően nem tehetjük a cultust az üdv és örökélet föltétlen eszközévé. Babonás képzetek hozzáadásával nem gyakorolhatunk lelki kényszert buzgóbb gyakorlása czéljából. Így hát magát a cultust kell olyanná tennünk, a mi az észet és a szívet, a gondolatot és az érzést kielégíti, a mely után mint szomju szarvas a friss forrás után: úgy áhitozzék a vallásos lélek. Nem új cultusformák alkalmazását óhajtjuk. Ámbár ettől sem rettenünk vissza, a mint ezt a fejlődő kor kívánja. A vallással a cultusnak is lépést kell tartania. De egyelőre elégségesnek tartjuk a meglevő alakoknak a kellő tartalommal való kitöltését. Segítségül kell hivnunk az evangelium mellé az új kornak tudományát, művészetét és egész culturáját, hogy a templom nem csupán a mult hagyományainak őre, hanem a

jövő fejlődésének is irányítója legyen. Ebből a célból a templomot is otthoniasabbá, barátságosabbá kell tennünk, hogy az alkalmas legyen jobb érzéseink fölébresztésére s nemesebb igényeink kielégítésére. De mindenek fölött kiváló súlyt kell fektetnünk a lelkész-nevelésre, hogy a pap vigyen a templomba a hit mellett tudást, mély vallásos érzés mellett széles látkört és ismeretgazdagságot, hogy úgy álljon hivei előtt, mint a szeretetnek, az alázatosságnak, az emberek megbecsülésének, a jó cselekedetek gyakorlásának, szóval a termékeny vallásos életnek megtestesült példányképe.

Jól tudjuk, hogy mindezek egyszerre meg nem valósíthatók. Ismerjük a nehéz akadályokat, a melyek útunkban állanak. De ezt a célt szemünk előtt kell tartanunk szüntelenül. Addig is, a míg a kivánt reformok általában keresztül vihetők lennének, az egyes tényezőknek, kikre az unitarismus szent öröksége bizva van, szent kötelességük mindent elkövetni, hogy a vallási cultus gyakorlása nem teher és kötelesség, hanem elsőrendü gyönyör és élvezet legyen.

VÁRI ALBERT.

József császár levele VI. Pius pápához.¹

*Dütsösségesen Uralkodo Császáruknak a Szentséges Pápához intéz-
zett Levele.*²

Difficile est Veritatem non dicere.

Szentséges Atya!

Valamennyiszer a Keresztyén Ecclesiáknak fejről gondolkodom, mindannyiszor eltelik szívem és lelkem azzal az alá-
zatos tisztelettel, mellyel a Krisztus helytartójához tartozunk. Az ő szentséges Méltóságának hivatala iránt annyira meg-
győződtem, hogy ottan-ottan magamon kívül ragadtatván ez a
szent gondolat ötlődik elmémben: *Ez a férfi az, a ki az egész
világnak jóltevő Atyja lehet.*

Ezen magamon kívül ragadtatott szent gondolkodásomban
azért álhatatosan és megmozdulhatatlanul hiszem, hogy az
arra vezető okaim éppen olyan megczáfolhatatlanok, mint a
tengeren levő merő kősziklák.

Már egynehány esztendőkkkel ezelőtt, még a Szentséged
előtt élt elfelejthetetlen emlékezetű XIV-dik *Kelemen* pápának
idejében forgott vala elmémben, hogy némi-nemű gondolatimat
és rajzolásimat az hívők fő pásztora eleibe terjeszsem a meg-
fontolásra; de a félelem és kétség miatt magamot megtartoz-

¹ E felettébb érdekes iratot a Vargyasi Daniel család levéltára őrzötte meg számunkra. A fölvilágosult szellem, mely azon átvonul, teljesen össze-
illő József császárnak a vallásról és vallási kérdésekről való szabadelvű
gondolkodásával. Közöljük azt tartalmáért és arra való tekintettel, hogy a
közlés alkalmat szolgáltathat arra, hogy a levél eredetije, mely latin vagy
német nyelven irathatott, a bécsi császári levéltárban, vagy a Vatikán levél-
tárában felkutattassék. Szerk.

² VI. Pius pápáról, a kihez a levél intéztettetett, a „Pallas nagy lexi-
kona“ 14. ötetének 29. oldalán ezeket olvashatjuk: